

Koncepcia vyučovania slovenského jazyka a literatúry na základných a stredných školách

20.2.2000

Skúsenosti s vyše desaťročnou realizáciou Projektu VVS v predmete slovenský jazyk a literatúra a dostupné analýzy výsledkov vyučovania v ostatných rokoch vedú k presvedčeniu, že súčasný modifikovaný model vyučovania a platné učebné osnovy je potrebné nahradiť novým modelom, lebo roky proklamované ciele vyučovania materinského jazyka sa v existujúcich podmienkach základnej školy dajú realizovať len čiastočne. Všetky dosiaľ uskutočnené zmeny a úpravy platných osnov neskvalitnili súčasnú koncepciu, ale len v niektorých ročníkoch zredukovali rozsah učiva. Možno povedať, že tieto zmeny v konečnom dôsledku iba konzervovali pôvodný model.

Z hľadiska obsahu vyučovania predmetu slovenský jazyk a literárna výchova sa slovenský jazyk nestáva tým, čím by mal byť - komunikačným prostriedkom. Vyučovanie nie je príťažlivé, osnovy preferujú gramatickú a syntaktickú stránku, úroveň jazykovej výchovy ustrnula v opisnej gramatike, v nadbytočnej klasifikácii a triedení jazykových javov, často nepodstatných pre výcvik praktickej jazykovej komunikácie žiakov. Viac sa prezentuje teória, drilujú sa poučky, ale žiaci sa neučia správne a spisovne komunikovať. Ide to na úkor kvality jazyka, čo sa prejavuje v praxi, keď značná časť populácie nevie spisovne komunikovať, alebo nevie komunikovať vôbec.

Nevhodným spôsobom sa v škole vyučuje aj slohová výchova. Prezentované sú témy, ktoré sú pre deti nezáživné, systém vyučovania slohu nenúti žiakov neustále komunikovať, málo času sa venuje ústnym komunikačným prejavom, úplne absentuje rétorika.

Ešte komplikovanejšia je situácia v literárnej zložke. Vplyv masovej kultúry video a audiotekniky, po roku 1989 aj nebývalý nápor braku vo všetkých formách umenia a kultúry, dehonestuje postavenie literatúry a knihy ako takej. Nevhodný systém vyučovania literárnej výchovy na školách tieto negatíva iba podporuje. Vo vyučovaní literatúry taktiež prevláda množstvo teórie, balastu, literatúra nie je ponímaná ako estetický fenomén, v jej vyučovaní sa málo prezentuje etický aspekt a pozitívne pôsobenie, nereflektuje sa na pozíciu čitateľa a nestavia na jeho záujem. Žiakom sa vnucujú spisovatelia i knihy. Namiesto záujmu sa prejavuje odpor. Neakceptuje sa prítomnosť videokultúry, ktorej negatívne pôsobenie by sa malo eliminovať vhodnou ponukou umelecky akceptovateľnej produkcie filmov. A absolútne je vo vyučovaní literatúry tabuizovaný vplyv populárnej hudby, najmä jej rockovej a beatovej časti. Pritom najmä časť slovenskej hudobnej produkcie priam evokuje využívať texty populárnej hudby na pritiahnutie žiakov k poézii. Vplyvom negatívneho pôsobenia televíznych masmédií a nevhodného systému vyučovania literatúry sa objavuje v poslednom období jeden veľmi vážny problém: oslabujú sa čitateľské schopnosti detí na 1. stupni ZŠ, z časti populácie sa stávajú čitateľskí analfabeti.

Negatívnu úroveň slovenského jazyka a literatúry v spoločnosti i v škole podčiarkujú aj nevhodné didaktické a metodické postupy, zlé osnovy a absolútne nevyhovujúce učebnice a učebné pomôcky.

Ani posledné pokyny Ministerstva školstva, mládeže a športu z roku 1991 neprikročili k radikálnej zmene v prospech komunikačného a integračného prístupu vyučovania slovenského jazyka a literatúry.

O potrebe zásadných a pozitívnych zmien sa po roku 1989 zatiaľ len hovorí. Aktuálnosť úsilia zásadne zmeniť súčasný model vyučovania slovenského jazyka a literatúry na komunikatívno-poznávací a výrazne posilniť estetickú funkciu literárnej výchovy potvrdzujú názory a stanoviská popredných jazykovedcov, literárnovedných odborníkov, metodikov, učiteľov i absolventov škôl (pozri závery celoštátnych konferencií, seminárov, napr. Nitra 1992, 1993, desiatky aktuálnych príspevkov v odbornej tlači i periodikách pre širokú

verejnost', obhájené diplomové, dizertačné a kandidátske práce, ankety a prieskumy na školách). Temer unisono konštatujú, že „...je nevyhnutné v duchu našej novovzniknutej národnej a štátnej situácie zmeniť jestvujúcu koncepciu slovenčiny s osobitným zreteľom na vyučovanie slovenčiny v základnej škole.“(Kačala,J.1992)

Súčasná koncepcia nevyhovuje z viacerých dôvodov:

1. Plnenie základných funkcií jazykového vzdelávania je nerovnomerné a nezodpovedá súčasným požiadavkám spoločnosti.
2. Preferuje sa len jedna podoba národného jazyka - spisovný jazyk - ostatné sú na periférii záujmu.
3. Zo školy sa vytratilo osvojovanie si podôb živej reči v jej základných životných funkciách.
4. V obsahu vyučovania absentujú základy verbálnej a neverbálnej komunikácie a interakcie.
5. Predpísaný obsah a rozsah učiva je predimenzovaný teoretickými poznatkami, ktoré priamo neovplyvňujú kvalitu a kultúru vyjadrovania.
6. Skrátením povinnej školskej dochádzky z 9 na 8 rokov sa zmenilo vyučovanie slovenského jazyka na vyučovanie metajazyka. Chýbajú potrebné hodiny na upevňovanie, precvičovanie a prehĺbovanie osvojených a nových poznatkov, temer na každej hodine sa preberá nová informácia o jazyku.
7. Vyučovanie slovenského jazyka nie je vyučovaním v základnom význame, kde by dominovalo poznávanie lexiky národného jazyka, slohový prístup k tvorbe komunikátov a praktická rétorika.
8. Žiak sa učí množstvo poznatkov o jazyku bez toho, že by ich mal (v zjednodušenej podobe) dostatočne zafixované, systémovo usporiadané a vedel tieto poznatky pohotovo konkretizovať pri komunikácii.
9. V jazykových cvičeniach sa väčšinou poznával a precvičoval izolovaný jazykový jav, bez vzájomného osvetlenia hierarchie vzťahov, ktoré jestvujú vo vnútri slova, v rámci syntagmy, vety a nadvetných celkov v texte.
10. Žiaci na I. stupni základnej školy si dostatočne neupevnili potrebné pravidlá ortoepie a ortografie na praktických príkladoch, lebo sa ich učili väčšinou prostredníctvom izolovaných príkladov z učebnice.
11. Nie je vytvorený dostatočný časový priestor a podmienky na zdokonaľovanie techniky čítania a písania žiakov. Preto veľká časť žiakov prechádza na druhý stupeň základnej školy s veľmi slabými alebo nedostatočnými čitateľskými schopnosťami, čo sa v konečnej miere odráža negatívne aj pri schopnosti absorbovať úspešne obsah učiva II. stupňa.
12. Obsah učiva i osnovy literárnej výchovy na základnej škole vytvárajú v značnej miere negatívny vzťah žiakov k čítaniu ako takému a k literatúre vôbec.
13. Štruktúra učiva, tematické celky a výber ukážok literárnych textov vnucuje žiakom predstavy o nezáživnosti a nezaujímavosti literatúry ako druhu umenia a na druhej strane nepriamo dehonestuje vkus a hodnotové kritéria žiakov.
14. Učivo literárnej výchovy je predimenzované množstvom textov, literárnovedných poučiek a mnohokrát ešte aj ideologických nánosov. Neumožňuje žiakom ani učiteľom o literárnom diele premýšľať, diskutovať, prežívať ho.
15. Absencia vhodného a dostatočného prepojenia literárnej výchovy s inými formami umeleckej tvorby, najmä však spojenie s filmovým umením a televíznou tvorbou, sa zvlášť v poslednom období negatívne odráža v širokej verejnosti preferovaním brakovej filmovej a videotvorby.
16. Hodnotenie a klasifikovanie predmetu slovenský jazyk a literatúra ako jedného predmetu potiera estetickú funkciu literárnej výchovy, degraduje ju mnohokrát do pozície „záchrancu“ alebo „vylepšovateľa“ klasifikácie z predmetu.
17. Nedostatočná komunikatívna úroveň jazykového vyučovania na základnej škole a absencia jazykového vyučovania na strednej škole negatívne ovplyvňuje komunikačnú úroveň

i pravopisné a štylistické schopnosti absolventov stredných škôl, čo sa v konečnej miere nepriaznivo odráža aj na slabej úrovni ovládania spisovného jazyka v hovorenej a písanej podobe na vysokých školách a v značnej časti dospeléj populácie.

18. Výrazne absentuje tvorba nových, obsahovo i didakticky zaujímavých a podnetných učebníc, ako aj alternatívnych učebných textov, a to ako v jazykovej, tak i v literárnej zložke vyučovania slovenského jazyka a literárnej výchovy.

Preto komisia ŠPÚ pre slovenský jazyk a literatúru na základných a stredných školách pristúpila k vypracovaniu návrhu novej koncepcie vyučovania slovenského jazyka a literatúry na základných školách. Cieľom tohto návrhu je predložiť učiteľskej aj ostatnej širokej verejnosti systém zásadných a základných zmien vyučovania slovenského jazyka a literatúry. Podnetom na vypracovanie novej koncepcie boli aj pripomienky učiteľov slovenského jazyka a literatúry:

- a) k obsahu predmetu, jeho rozsahu a osnovaniu i časovej dotácii
- b) k chápaniu vyučovania predmetu
- c) k učebniciam a učebným pomôckam

Tieto poznatky boli získané priamymi rozhovormi s učiteľmi slovenského jazyka a literatúry v rámci diskusií na odborných a metodických seminároch.

Na základe uvedených faktov bol vypracovaný postup, ktorým sa začal riešiť problém vyučovania slovenského jazyka a literatúry komplexne:

1. Vo februári až máji 1993 Ústredné metodické centrum Ministerstva školstva a vedy SR prostredníctvom metodikov Metodických oddelení školských správ požiadalo učiteľov slovenského jazyka a literatúry o návrhy na úpravu učebných osnov pre 5. až 9. ročník ZŠ.

Došlo 24 návrhov, ktoré boli zosumarizované a spracované. V tejto forme boli návrhy následne predložené na Výskumný ústav pedagogický a Ústredné inšpekčné centrum. Učitelia sa zároveň vyjadrili aj k otázke vyučovania slovenského jazyka a literárnej výchovy na 1. stupni základnej školy, aj na strednej škole, ale aj k učebniciam.

2. V mesiacoch apríl až jún 1993 Ústredné metodické centrum uskutočnilo celoplošný dotazníkový prieskum Vyučovanie slovenského jazyka a literatúry na ZŠ, ktorý bol zameraný na tri oblasti:

- školská dochádzka (v súvislosti s postavením 9. ročníka a členením ZŠ na 1. a 2. stupeň)
- učebné osnovy
- metodická pomoc
- integrované vyučovanie slovenského jazyka a literatúry

Získané údaje boli spracované a výsledky prieskumu boli predložené na diskusiu metodikom slovenského jazyka a literatúry v decembri 1993.

3. V januári 1994 bola pri Štátnom pedagogickom ústave vytvorená odborná komisia pre slovenský jazyk a literatúru, ktorú tvorí tím odborníkov z vysokých škôl a vedeckých inštitúcií (VŠPg Nitra, PdF UPJŠ Prešov, UMB Banská Bystrica, Literárnovedný ústav SAV), učitelia ZŠ i pracovníci ŠPÚ. Komisii boli predložené všetky doterajšie poznatky a závery, a to s cieľom vypracovať novú koncepciu vyučovania slovenského jazyka a literatúry na základnej škole.

Komisia pre slovenský jazyk a literatúru pri Štátnom pedagogickom ústave navrhuje realizovať tieto kroky:

1. Vypracovať a schváliť nové učebné osnovy predmetu slovenský jazyk pre 1.- 9. ročník základnej školy a predmetu literárna výchova pre 1.- 9. ročník základnej školy.

Termín: október 1994

2. Vypísať konkurzy na nové učebnice a učebné pomôcky pre predmet slovenský jazyk, ročníky 2 - 9, pre predmet čítanie a literárna výchova, ročníky 2 - 4 a pre predmet literárna výchova, ročníky 5 - 9.

Termín: október 1994

3. Začať prácu na štandardoch pre predmet slovenský jazyk a pre predmet literárna výchova pre základnú školu.

Termín: september 1994

4. Vypracovať a schváliť nové učebné osnovy slovenského jazyka i literatúry pre stredné školy, a to zvlášť pre gymnáziá (štvorročné i osemročné), zvlášť pre stredné odborné školy s maturitou a zvlášť pre odborné a učňovské školy 1, 2 a 3 ročné

Termín: december 1995

Základné princípy vyučovania slovenského jazyka a literatúry na základnej a strednej škole

Nová koncepcia vyučovania slovenského jazyka a literatúry v základnej škole akceptuje nasledovné základné princípy vyučovania slovenského jazyka a literatúry:

1. Slovenský jazyk a literatúra ako vyučovacie predmety na základnej majú v systéme školského vzdelávania aj naďalej dominantné a centrálné postavenie.

2. Súčasný jeden spoločný predmet slovenský jazyk a literárna výchova sa rozčleňuje na dva samostatné vyučovacie predmety

- slovenský jazyk

- literárna výchova

3. Integrácia oboch vyučovacích predmetov je zabezpečovaná prostredníctvom zachovania doterajšej jednotnej časovej dotácie, ktorá sa využíva v rámci vyučovacích blokov i formou metodických postupov učiteľa.

4. Zásadne sa mení súčasný model vyučovania slovenského jazyka na základnej škole na model komunikatívno-poznávaci.

5. Úlohou školskej praxe je prostredníctvom vyučovania slovenského jazyka položiť základy komunikačných schopností žiakov.

6. Základnou úlohou a cieľom vyučovania slovenského jazyka a literatúry na I. stupni základnej školy je naučiť žiaka správne čítať a písať, položiť základy jazykového a literárneho vzdelania a kultivovanej komunikácie.

7. Cieľom vyučovania slovenského jazyka na II. stupni je mať úlohu prirodzeného dorozumievacieho média v spoločnosti. Slovenský jazyk musí žiakov naučiť komunikovať v ústnej a písanej forme s ohľadom na rôzne životné komunikačné situácie.

8. Základom vyučovania jazykovej a slohovej zložky na základnej škole musí byť lexikológia - slovná zásoba a tvorenie slov. Posilňuje sa učivo zo sémantiky, slovotvorby a živej frazeológie. Súčasne sa vo všetkých ročníkoch posilňuje fonická zložka jazykového systému, s ktorým korešponduje funkčné spoznávanie zákonitosti skladby.

9. Osnovanie obsahu slovenského jazyka vyžaduje zabezpečiť systémový prístup k učivu. Akceptuje špirálový princíp osvojovania vedomostí a zásadu integrovania slohu a jazyka do jednej vyučovacej hodiny.

10. Z metodického hľadiska sa vyučovanie slovenského jazyka orientuje na prácu v blokoch aktivizačných podnetov.

11. Základným princípom vyučovania literárnej výchovy na I. stupni ZŠ je zdokonaľovanie techniky čítania prostredníctvom čítania pre radosť. Literárna výchova má zasahovať do procesu výchovy kultivovaného čitateľa, garantovať primeranú komunikáciu s literárnym textom, ponúkať intelektuálne i emotívne poznanie.

12. Literárna výchova na II. stupni základnej školy vedie žiakov k získavaniu pozitívneho vzťahu k literatúre i kultúre, s cieľom v nich vzbudiť záujem o čítanie.

13. Základným princípom osnovania je žánrovo - tematické a druhovo - žánrové osnovanie, pričom jednotliví autori ani ich diela by nemali byť žiakom vnucované. Zásadou výberu autora a diela je záujem čitateľa.
14. Literatúra je prezentovaná ako estetický fenomén, ako kultúrny artefakt.
15. Piaty ročník základnej školy je chápaný ako organický prechod z mladšieho čitateľského veku do stredného čitateľského veku, čomu zodpovedá aj obsah vyučovania literárnej výchovy v 5. ročníku. Súčasne osnovy vyučovania slovenského jazyka a literatúry počítajú aj s deviatym ročníkom ako súčasťou základného vzdelania.
16. Vyučovanie slovenského jazyka a literatúry na strednej škole má byť cyklickým vyvrcholením vzdelávania v jazykovej, štylistickej i literárnej zložke. Má vychádzať z komunikačných a čitateľských zručností a zo vzťahu k slovenskému jazyku a k umeleckej literatúre, ktoré žiak získal na základnom stupni vzdelávania.
17. Úlohou vyučovania slovenského jazyka a literatúry na strednej škole má byť kvalitatívne vysoká úroveň písomného a ústneho prejavu študenta, schopnosť samostatnej a presvedčivej argumentácie.
18. V jazykovej a štylistickej zložke je obsah vyučovania slovenského jazyka orientovaný na jednotlivé zložky jazykovedy a štylistiky z hľadiska teórie i na dejiny jazyka.
19. V literárnej zložke sa žiaci zoznamujú s literárno-historickým procesom od najstarších čias po súčasnosť. Preto sa mení osnovanie učiva na literárno-historické s cieľom dať žiakom základy literárnej histórie i literárnej teórie (gymnaziá), resp. vychovať zo žiakov kultúrnych čitateľov a konzumentov kultúry a umenia. Pritom východiskom k poznávaniu národnej i svetovej literatúry je literárne dielo, jeho analýza a interpretácia.
20. Zmenou koncepcie vyučovania slovenského jazyka a literatúry na základných a stredných školách smerom ku komunikatívne a integrované vyučovaniu je potrebné zmeniť formy a metódy vyučovania.
21. Novokoncipovaný obsah vyučovania slovenského jazyka a literatúry v základnej a strednej škole si vyžaduje zásadnú zmenu obsahu, formy i zloženie učebníc a ďalších učebných pomôcok pre vyučovanie slovenského jazyka a literatúry. Do kategórie základných učebných pomôcok pre vyučovanie literatúry na základnej a strednej škole je nevyhnutné začleniť videotvorbu, účelovo zameranú na obsah literárnej výchovy.

Charakteristika chápania predmetu slovenský jazyk

Vyučovaci predmet slovenský jazyk má v systéme školského vzdelávania centrálnu postavenie. Slovenčina je štátnym jazykom v Slovenskej republike, preto kultivované ovládanie slovenčiny zabezpečuje občanom tejto republiky úspešné zvládnutie školského vzdelávacieho procesu a následne ich plnohodnotné uplatnenie v pracovnom zaradení. Slovenčina je pre väčšinu obyvateľov Slovenskej republiky národným jazykom, pestrým, vnútorne bohatým štruktúrovaným médiom s dlhou históriou, ktoré mu umožňuje komunikovať o najrozmanitejších javoch ľudského bytia a vedomia. Kvalitné poznanie a praktické ovládanie zákonitostí slovenského jazyka podmieňuje pohotovú, funkčne primeranú a kultivovanú komunikáciu jeho nositeľov. Cez uvedomenie si miesta slovenského jazyka v našej spoločnosti si jednotlivec zároveň uvedomuje a vníma svoju národnú identitu a štátnu príslušnosť. Úroveň poznania a praktického ovládania slovenského jazyka je tak zároveň zrkadlom každého príslušníka slovenského národa i národa ako celku.

Školská prax prostredníctvom vyučovania slovenského jazyka kladie základy komunikačných schopností žiaka. Odhaľuje pred ním celú pestrosť a bohatosť jazykových prostriedkov, učí ho nielen poznať, ale aj adekvátne používať a usporadúvať jazykové i mimojazykové prostriedky s ohľadom na cieľ jazykovej komunikácie. Umožňuje mu tým formovať si svoje postoje k svetu a životu, uvedomovať si svoje miesto v spoločnosti, spoznávať zákonitosti súčasného života, pochopiť históriu a inšpirovať sa do budúcnosti, ako aj plnohodnotne

precítiť a vnímať umelecký text. Spoznávanie, tvorivé využívanie a kultivovanie slovenského jazyka stáva sa tak prostriedkom všeobecného vzdelávania žiaka - človeka v najširšom zmysle.

Základné princípy vyučovania slovenského jazyka

1. Slovenský jazyk je spolu s čítaním a literárnou výchovou na I. stupni základnej školy a spolu s literárnou výchovou na II. stupni základnej školy integrálnou súčasťou vyučovania materinského jazyka. Jeho súčasťou je jazyková aj slohová zložka, integrovaná do jedného celku.

2. Časová dotácia zostáva nezmenená:

Na I. stupni základnej školy

ročník 1. 2. 3. 4.

počet hodín

Na druhom stupni základnej školy tvorí časová dotácia asi 60 % ročnej časovej dotácie pre materinský jazyk a literatúru.

3. Slovenský jazyk na I. stupni základnej školy je zameraný na získanie kvalitných ortografických návykov a zručností, na zvládnutie základných pravopisných a ortoepických noriem. Slovenský jazyk na II. stupni základnej školy vedie žiakov k poznaniu bohatosti jazykových prostriedkov na jednotlivých rovinách jazykového systému, odhaľuje vzťahy významu a formy a vzťahy medzi jednotlivými rovinami jazykového systému, zameriava sa na funkčné využitie jazykových a mimojazykových prostriedkov v písomných a rečových prejavoch. Rozvíja v žiakoch komunikačné schopnosti a návyky, pestuje v nich lásku k materinskému jazyku a cez ovládanie normy spisovného jazyka ich vedie k zvyšovaniu jazykovej kultúry ich ústnych i rečových prejavov.

4. Základným princípom je komunikatívno-poznávací princíp, ktorý spočíva vo vyhľadávaní jednotlivých jazykových javov v rôznych typoch textov, v následnom usúvzťažňovaní, triedení a systematizovaní analyzovaných javov, ktoré vedie k istému zovšeobecnenému poznatku o danom jave. Nasleduje precvičovanie poznaného jazykového javu, ktoré vyúsťuje do jazykovej praxe - žiaci sa učia využívať poznaný a precvičený jazykový jav pri tvorení vlastných textov. Jazyková a slohová zložka nie sú vzájomne oddeľované, ale tvoria integrálnu súčasť výučby materinského jazyka.

5. Slovenský jazyk je prezentovaný ako základný dorozumievací prostriedok, pričom sa nacvičuje aj využívanie poprijazykových a mimojazykových prostriedkov komunikácie. Zároveň sa zdôrazňuje aj individuálnoreprezentatívna a národnoreprezentatívna funkcia jazyka a jeho funkcia estetická. S tým súvisí pestovanie národného povedomia a estetického čítania žiakov.

6. Ortografické zručnosti a návyky spolu s ovládaním pravopisnej a ortoepickej normy tvoria predpoklady ďalšieho jazykového vzdelávania.

7. Na I. stupni základnej školy sa vyučovanie slovenského jazyka orientuje na zmechanizovanie písomných návykov žiakov so súčasným zachovaním estetického fenoménu písania, neskôr špirálovito prechádza k poznávaniu pravopisnej a ortoepickej normy a k základom jazykového vzdelávania. Žiaci dostávajú veku primeranou formou základné poznatky z dejín jazyka a jazykovedy, z lexikológie, morfológie, iba v minimálnej miere aj zo syntaxe, učia sa reprodukovat' prečítané texty a na základe toho tvoriť prvé vlastné texty. Cez vlastné nárečie, sociolekt učia sa poznať a ovládať spisovný jazyk, kladú sa základy jazykovej kultúry ich prejavov.

8. Východiskom jazykového vzdelávania je text patriaci k rôznym štýlom, s uplatnením rôznych slohových postupov a jazykových i mimojazykových prostriedkov. Žiaci sa učia text analyzovať, získané poznatky syntetizovať a využívať v praktickej komunikácii.

9. Piaty ročník sa chápe ako organický prechod od zvládnutia písomných návykov a zručností, základných pravopisných a výslovnostných noriem k získavaniu základných poznatkov o jazyku a jazykovede, k postupnému osvojovaniu si jazykovej kompetencie.
10. Vyučovanie slovenského jazyka na strednej škole stavia na ortografických a ortoepických zručnostiach, na poznaní jednotlivých jazykových javov a na tej úrovni jazykovej kompetencie, ktorú si žiak osvojil na základnom stupni vzdelávania.
11. Vyučovanie slovenského jazyka na strednej škole sa zameriava na spoznávanie jazyka ako systému, na odhaľovanie jeho štruktúrnych vzťahov a vzťahov k iným jazykom. Rozširujú sa poznatky z dejín jazyka a jazykovedy. Ucelene sa podáva učivo o jednotlivých štýloch, o štylistickom využívaní jazykových, poprijazykových a mimojazykových prostriedkov. Jazyková kompetencia sa upevňuje tak, aby študent vedel primerane reagovať v najrozmanitejších komunikatívnych situáciách.
12. Na strednej škole je východiskom poznávania jazykových javov rozsiahlejší text, reprezentujúci istý žáner alebo útvar patriaci k rôznym jazykovým štýlom. Na základe analýzy, triedenia a systematizovania jazykových javov študenti dospievajú k ich funkčnému využívaniu pri tvorení vlastných textov.
13. Organizačná stránka vyučovania slovenského jazyka na základnej a strednej škole má smerovať k integrácii jeho jazykovej a slohovej zložky do jedného celku a naopak, k postupnému odčleneniu literárnej výchovy a literatúry ako samostatného vyučovacieho predmetu.
14. Novokoncipovaný obsah vyučovania slovenského jazyka na základnej a strednej škole si vyžaduje zásadnú zmenu učebníc, učebných pomôcok a zároveň zvyšuje nároky na samostatnosť, tvorivosť a organizáciu práce učiteľa.

Predmet slovenský jazyk v základnej škole

1. Výchovné a didaktické ciele

Jazyk je fenomén, ktorý sprevádza človeka v písanej alebo ústnej podobe po celý život. Tvorí integrálnu zložku jeho myslenia, je prostredníkom na poznávanie vonkajšieho i vnútorného sveta, na verbálne vyjadrovanie myšlienok, pocitov a nálad, slúži na kontakt a dorozumievanie sa s inými nositeľmi jazyka, pomáha vnímať krásu umeleckého diela. Zároveň jazyk reprezentuje svojich nositeľov, predovšetkým ich intelektuálnu, citovú a mravnú vyspelosť. Pri vyučovaní slovenského jazyka je preto potrebné sledovať výchovný cieľ - vypestovať v žiakoch lásku a úctu k materinskému jazyku, pocit zodpovednosti za jeho rozvíjanie a zdokonaľovanie, starostlivosť o jazykovú kultúru vlastných jazykových prejavov. Tento cieľ dosahujeme nasledujúcimi spôsobmi:

- príkladom vzorových ústnych aj písomných textov a osobným príkladom učiteľa slovenského jazyka, ale aj učiteľov iných, predovšetkým spoločenskovedných predmetov,
- analýzou a korekciou nesprávnych alebo komunikačne neprimeraných textov,
- upozorňovaním na správnu výslovnosť, na správne slová, tvary slov, slovesné väzby, na štylistickú primeranosť výberu jazykových, parajazykových a extrajazykových prostriedkov.

Všeobecným didaktickým cieľom vyučovania slovenského jazyka na základnej škole je získanie kvalitnej jazykovej kompetencie, t.j. schopnosti primerane reagovať v rôznych jazykových situáciách. Na to, aby sa tento cieľ mohol zvládnuť, je potrebné, aby žiaci na I. stupni základnej školy získali správne ortografické návyky a zručnosti, aby si osvojili základy pravopisnej a ortoepickej normy. Inými slovami povedané, na I. stupni je potrebné vytvoriť priestor na analýzu a precvičovanie uvedených javov, dostatočný na ich takmer zmechanizované osvojenie. To je zároveň špecifickým cieľom vyučovania slovenského jazyka na I. stupni základnej školy.

Na II. stupni základnej školy sa má vyučovanie slovenského jazyka zameriavať na odhaľovanie bohatosti a pestrosti jazykových prostriedkov, na poznávanie a jazykovej situácii

primerané používanie a usporadúvanie jednotlivých intra, extra a parajazykových prostriedkov. Zásadou pritom je, že sa nemá vyučovať metatext, ale text, učivo má byť viazané na isté komunikačné situácie. Pri práci s textom vedieme žiakov tak, aby sami vyčlenili z textu skúmaný jav, odhalili jeho podstatné znaky, našli súvislosti s inými jazykovými javmi, zaradili jazykový jav do jazykového systému. Ďalším krokom je tvorenie vlastného textu s analyzovaným javom, čím sa žiaci učia prakticky komunikovať a používať preberané jazykové javy. Až potom nasledujú cvičenia na zmechanizovanie hľadania a používania preberaného javu v texte, na určovanie jeho základných charakteristík. Záver tvorí zhrňujúce poučenie o preberanom jave, jeho začlenenie do širšej skupiny jazykových javov formou prehľadných tabuliek, grafov a pod.

Vyučovanie slovenského jazyka na základnej škole stavia z psycholingvistického hľadiska na tvorivosti a detskej hre (hra s jazykom), čím sa zároveň dodržiava zásada vekuprimeranosti predkladaného učiva a metód.

Zo sociolingvistického hľadiska sa vyučovanie slovenského jazyka orientuje na najčastejšie a veku primerané komunikačné situácie, ktoré sú ilustrované na príkladoch textov v učebniciach, na videozáznamoch, precvičované formou dramatizácie textov či simulovania rôznych situácií.

Zo systémového hľadiska sa jednotlivé jazykové javy nepreberajú izolovane, ale vždy v súvislosti s inými jazykovými javmi, pričom sa berie do úvahy hierarchia jednotiek jazykového systému a jeho jednotlivých rovín, rozlišuje sa centrum a periféria jazykových javov, skúma sa forma aj obsah jazykových jednotiek, gramatických kategórií, popri synchronii sa v odôvodnených prípadoch upozorňuje aj na diachróniu jazykových javov. Dôraz sa pritom kladie na tie jazykové roviny, ktoré majú vyústenie v texte, t.j. na lexikálnu a syntaktickú rovinu. Posilňuje sa vyučovanie rečových prejavov, od reprodukcie textov sa postupne prechádza k tvorbe vlastných textov, precvičuje sa ústna podoba rôzne uplatňovaná v jednotlivých štýloch či žánroch.

V oblasti štylistického uplatnenia jazykových prostriedkov sa prechádza na spojenie jazykovej a slohovej zložky vyučovania slovenského jazyka do jedného celku. Od holého osvojovania si vedomostí o jazykových javoch sa tak prechádza k nácviiku uplatnenia preberaného jazykového javu v praktickej komunikácii. Žiaci získavajú základné poznatky o súčinnosti slohových postupov a slohových útvarov. Pozornosť sa zamieriava aj na štýly, ktoré sa doteraz zanedbávali: rečnícky, epištolárny a esejistický.

V oblasti jazykovej kultúry sa postupne prechádza od osvojovania si zvukovej a pravopisnej normy k základom morfolologickej, lexikálnej a syntaktickej normy. Vyučovací proces vyúsťuje do získavania poznatkov o primeranom štylistickom využívaní jednotlivých jazykových prostriedkov.

Celkovo vyučovanie slovenského jazyka cez prácu s textom, jeho analýzu a tvorivú syntézu, vedie k odhaľovaniu základných funkcií jazyka - funkcie komunikatívnej, kognitívnej, reprezentatívnej a estetickej.

2. Teoretické východiská

Poznanie zákonitostí jazyka a jeho praktické ovládanie umožňujú nositeľovi jazyka naplno realizovať proces poznávania či úspešného dorozumievania. Dovoľujú človeku nielen porozumieť prijímanému jazykovému kódu, ale aj adekvátne naň reagovať a vysielat' vlastné jazykové informácie, zodpovedajúce istému komunikatívnemu cieľu.

Kvalitné ovládanie jazyka, jeho normy a štylistickej diferenciacie pomáha žiakovi orientovať sa vo svete, prijímať nové informácie a odovzdávať vlastné poznatky a skúsenosti. Tvorí predpoklady na správne pochopenie učiva z iných predmetov a na kvalitné reprodukovanie tohto učiva formou písomnej alebo ústnej odpovede. Umožňuje mu vnímať a precítiť krásu literárneho diela, piesne, opery či operety, hraného filmu a pod.

Spoznávanie jazyka ako vnútorne štruktúrovaného a uceleného systému napomáha chápaniu zložitosti a vzájomnej súvislosti javov okolitého sveta.

Predmet slovenský jazyk pestuje v žiakoch pocit národnej hrdosti a vedomie jazykovej príslušnosti k istému etniku, pocit jazykovej príbuznosti a spolupatričnosti s inými etnikami. Učí žiakov cez jazyk spoznávať históriu vlastného národa, vážiť si ľudí, ktorí sa zaslúžili o rozvoj a poznanie slovenského jazyka.

3. Metodické postupy

Zmena výchovných a didaktických cieľov a rešpektovanie primeraných výchovných a didaktických princípov a zásad vyžadujú zmenu predmetu slovenský jazyk. Vzhľadom na obsah, výchovnú, didaktickú a hlavne estetickú funkciu sa z vyučovania materinského jazyka ako samostatný predmet vyčleňuje literárna výchova. Naopak, jazyk a sloh sa prestávajú vyučovať ako samostatné zložky predmetu slovenský jazyk, ale vzhľadom na komunikatívno-poznávaci princíp vyučovania slovenského jazyka tvoria jednotu.

Pri rešpektovaní vekovej primeranosti učiva sa v procese realizácie výchovnovzdelávacích cieľov uplatňuje predovšetkým rozvíjanie invencie a využívanie hravosti žiakov na rôzne jazykové hry a hry s jazykom.

Jazyk sa spoznáva ako systémový, vnútorne bohatý členený a štruktúrovaný jav, slúžiaci na myslenie a dorozumievanie. Spoznávanie komunikatívnej a kognitívnej funkcie jazyka sa neuskutočňuje samoúčelne, ale vždy s prepojením na istú komunikatívnu situáciu a cieľ jazykového prejavu.

Pri osvojovaní si jednotlivých jazykových javov v ich bohatosti a vnútornej diferencovanosti sa uplatňuje indukčná metóda, jednotlivé varianty sa učia vždy na pozadí invariantu.

Dôsledne sa uplatňuje princíp názornosti, pričom sa okrem textu v učebnici či v pracovnom zošite, živého príkladu učiteľa, názorných pomôcok a jazykových príručiek využívajú akusticko-auditívne pomôcky a opticko-akustický kanál: televízia, video.

Nielen proklamatívne ako doteraz sa vo výchovnom procese uplatňuje princíp špirálovitosti. O prebraných jazykových javoch sa postupne pridávajú ďalšie vedomosti, pričom celý proces sa končí zaradením daného jazykového javu do celkového jazykového systému, odhalením jeho miesta a funkcie v tomto systéme a v procese jazykovej komunikácie.

K poznatkom o jednotlivých jazykových javoch a o jazykovom systéme ako celku sa žiaci dopracúvajú metódou postupných krokov - od analýzy textu zameranej na vyhľadávanie jazykového javu, odhaľovanie jeho základných vlastností, cez triedenie a systematizovanie javov až po ich praktické používanie v komunikácii.

4. Hodnotenie žiakov

V jazykovej výchove sa na I. stupni základnej školy hodnotí veku primerané ovládanie ortoepickej, ortografickej a pravopisnej normy (posledná sa ešte nezakladá na ucelených poznatkoch z morfológie) materinského jazyka. Zároveň sa hodnotí schopnosť stručne aj podrobne reprodukovat' prečítaný text, reprodukovat' vlastný zážitok či rozprávanie inej osoby, vytvorit' jednoduchý, veku primeraný vlastný text. Základným slohovým postupom je na I. stupni ZŠ rozprávanie.

Na II. stupni ZŠ sa hodnotí ovládanie ortoepickej, ortografickej, pravopisnej, lexikálnej, morfolologickej a čiastočne aj syntaktickej normy, ďalej úroveň poznatkov z jednotlivých jazykových rovín a pohotovosť pri práci s jazykovými príručkami, praktické využívanie získaných poznatkov o jazyku pri tvorbe vlastných textov a celková jazyková úroveň a kultivovanosť jazykového prejavu žiaka v jeho písanej i ústnej podobe.

5. Princípy štruktúrovania osnov

Na I. aj na II. stupni základnej školy sa osnovanie učiva uskutočňuje na základe vyčlenenia tzv. tematických okruhov, ktoré sú motivované žánrovo alebo z hľadiska použitého slohového postupu. Výber tematických okruhov podmieňuje následne výber textov, gramatických a slohových cvičení.

Na tematické osnovanie textov nadväzuje problémové osnovanie preberaných jazykových javov z oblasti

- dejín jazyka a jazykovedy, vrátane poznatkov o spisovnej slovenčine,
- zvukovej stránky jazyka a pravopisu,
- lexikológie vrátane slovotvorby,
- morfológie,
- syntaxe.

Kritériá osnovania:

1. Povinné: ročná časová dotácia predmetu slovenský jazyk - percentuálne a minimálnym povinným počtom hodín,

tematické okruhy - žánre a slohové postupy, ktoré treba v príslušnom ročníku prebrať a nacvičiť, ciele, ktoré treba vo vyučovaní dosiahnuť, t.j. vymedzenie základného učiva.

2. Výberové: ďalšie texty v príslušnom tematickom okruhu, využitie textov z literárnej výchovy, formy a metódy dosahovania cieľov, štruktúra a spôsob plánovania (možnosť vyučovania v blokoch aktivizačných podnetov, voľnosť rozvrhovania v rámci vyučovania materinského jazyka ako celku).

3. Odporúčené: učebnice, pracovné zošity, ďalšie učebné pomôcky, jazykové príručky

5. Prepojenie s jazykovou zložkou

Pri transformovaní novej koncepcie vyučovania slovenského jazyka na základnej škole, ktorého integrálnou súčasťou je aj slohová výchova, je zabezpečená koordinácia s cieľmi literárnej výchovy a literatúry, prepojenie učiva z hľadiska foriem, pri vyučovaní jazykovej zložky a slohu sa využívajú aj texty používané ako ukážky na hodinách čítania, literárnej výchovy či literatúry. A naopak, pri vyučovaní literárnej výchovy sa pri analýze literárneho diela aplikujú poznatky z náuky o jazyku a štylistiky.

6. Medzipredmetové vzťahy

Pri vytváraní správnych jazykových návykov spolupôsobia aj iné vyučovacie predmety, najmä však literárna, estetická a etická výchova, ako aj ostatné spoločenskovedné predmety. Vyučovanie slovenského jazyka najmä z hľadiska výberu textov je potrebné koordinovať predovšetkým s dejepisným a vlastivedným, či neskôr prírodopisným a zemepisným vyučovaním.

Správne jazykové návyky zasa uľahčujú prácu na iných vyučovacích predmetoch, skvalitňujú výchovno-vzdelávací proces ako celok.

Pestovanie komunikačných schopností a výchovu k jazykovej kultúre treba spájať s pestovaním čitateľských návykov, s analýzou jazykovej stránky umeleckých a iných textov.

7. Náčrt východísk pre vyučovanie na strednej škole

Keďže vyučovanie slovenského jazyka na základnej škole je zamerané predovšetkým na osvojenie si noriem spisovného jazyka a na získanie kvalitných komunikačných schopností žiakov, na strednú školu sa presúva systematizovanie učiva o jazyku a o jazykových štýloch. Naďalej sa však rozvíja aj jazyková kompetencia študentov, predovšetkým schopnosť presvedčivej argumentácie, charakteristiky a hodnotenia istých javov, študenti sa cvičia v rečníckych prejavoch a produkujú rozsiahlejšie vlastné texty v podobe literárnej tvorby, seminárnej práce, ročníkovej práce a pod.

Týmto cieľom musí byť prispôbené rozšírenie rozsahu vyučovania slovenského jazyka na stredných školách, predovšetkým na gymnáziách a stredných odborných školách.

Charakteristika chápania literárnej výchovy v základnej škole

V literárnej výchove na základnej škole sa žiaci zoznamujú so súborom diel slovenskej i svetovej literatúry, ktorá svojou štruktúrou i spôsobom tematizácie sveta zodpovedá dosiahnutému stupňu i fyzickému vývinu žiakov. Výber ukážok i celých diel je založený na dôslednom rešpektovaní kritéria **veku primeranosti** (ontogenetických možností dieťaťa) textov i spôsobov narábania s nimi a súčasne na dôslednom rešpektovaní tých **poznatkov**, ktoré o literatúre pre deti a mládež a o detskom čitateľovi získala **literárna veda, estetika, psychológia, etika i pedagogika**.

Umelecká literatúra je len jedným z viacerých spôsobov **tematizovania sveta** i jedným z viacerých typov ľudskej **tvorivosti**. S týmito ostatnými spôsobmi a typmi nestojí v ostrom konkurenčnom vzťahu, ale jestvuje medzi nimi **komplementárny vzťah** a vzájomná **súhra odlišností**. Preto treba výchovu k literatúre a k čítaniu spájať aj s upozorňovaním na tieto fakty.

Základné princípy vyučovania literatúry

1. Čítanie a literárna výchova ako integrálna súčasť vyučovania materinského jazyka na základnej škole je samostatný vyučovací predmet. Fenomén integrácie je ponímaný ako metodický fenomén, podmienený konkrétnou situáciou učiteľa a vyučovacieho procesu.

2. Časová dotácia zostáva nezmenená:

Na I. stupni základnej školy

ročník 1. 2. 3. 4.

počet hodín 5 5 4 4

Na II. stupni základnej školy tvorí časová dotácia minimálne 40 % ročnej časovej dotácie pre materinský jazyk a literatúru.

3. Čítanie a literárna výchova na I. stupni základnej školy vedie žiakov od základnej gramotnosti k získaniu čitateľských návykov a okrem orientácie na knihu aj k pozitívnemu prijímaniu kultúry. Literárna výchova na II. stupni základnej školy vedie žiakov k získavaniu pozitívneho vzťahu k literatúre i kultúre s cieľom vzbudiť v nich záujem o čítanie.

4. Základným princípom osnovania na I. stupni je tematicko - žánrové osnovanie, ktoré umožňuje vnútropredmetovú, umeleckú a viacpredmetovú integráciu. Na II. stupni je to druhovo - žánrové osnovanie, pričom jednotliví autori ani ich diela by nemali byť žiakom vnucované. Zasadou výberu autora a diela je prirodzený záujem čitateľa.

5. Literatúra je prezentovaná ako estetický fenomén i ako kultúrny artefakt, pričom však plní aj funkciu výchovného predmetu.

6. Čitateľskú zručnosti a návyky tvoria predpoklady ďalšieho literárneho vzdelávania.

7. Na I. stupni základnej školy sa literárna výchova orientuje na mechanizmus neúmyselného učenia, neskôr prechádza špirálovite k osvojovaniu literárno - teoretických pojmov a základov literárneho vzdelania (od regiónu k národnej a inonárodnej literatúre).

8. Východiskom literárneho vzdelania je literárny text (čítanka, časopisy, mimočítanková literatúra). Literárna výchova učí k orientácii nielen na knihu, ale aj na auditívne a vizuálne druhy umenia.

9. Piaty ročník základnej školy je chápaný ako organický prechod z mladšieho čitateľského veku do stredného čitateľského veku, čomu zodpovedá aj obsah vyučovania literárnej výchovy v 5. ročníku. Súčasne osnovy vyučovania slovenského jazyka počítajú aj s deviatym ročníkom ako súčasťou základného vzdelania.

10. Organizačná stránka vyučovania literárnej výchovy na základnej škole smeruje k odčleňovaniu od jazykovej zložky a ku konštituovaniu literárnej výchovy ako samostatného vyučovacieho predmetu.

11. Novokoncipovaný obsah vyučovania literárnej výchovy v základnej škole si vyžaduje zásadnú zmenu učebníc, učebných pomôcok, ale aj práce učiteľa na hodinách literatúry a literárnej výchovy.

1. Výchovné a didaktické ciele

Vo vyučovaní literárnej výchovy dominuje chápanie umeleckej literatúry ako **estetického fenoménu**, pričom estetickosť vysvetľuje ako **nejednoznačné nastolovanie životných situácií človeka**. Dieťa žije vo svete rovnako ako dospelí, zdieľa s nimi svet a dostáva sa do rozmanitých situácií, v ktorých sa otvára množstvo potencialít na riešenie. **Žánre intencionálnej** (primárne pre dieťa písanej) literatúry pre deti a mládež i literatúry **neintencionálnej** (pre deti nepísanej, avšak nimi čítanej) **tematizujú** životné situácie dieťaťu primeraným spôsobom. Pozornosť žiaka je orientovaná práve na fakt, že krása literatúry a zážitok z jej čítania vychádza z **otvorenosti** diela, z možnosti, ktoré poskytuje pre **fantáziu**, pre také **emócie** ako je strach o toho druhého (princeznú, zajatého bojovníka), radosť z víťazstva nad protivníkom, pocit vykonaného hrdinského činu, prežitie vlastnej zaľúbenosti cez príbeh iného (literárnej postavy, lyrického subjektu).

Estetický rozmer (nelineárnosť, nejednoznačnosť, otvorenosť pre tvorivosť žiaka - čitateľa) je súčasťou aj samej literárnej výchovy, a to práve akceptovaním principiálnej otvorenosti diela, t.j. upozornením žiaka na to, že dielo môže **interpretovať** na základe vlastného **pochopenia**, vlastného **zážitku**.

Cieľom literárnej výchovy je preto pochopenie umeleckej literatúry ako nejednoznačného, otvoreného (pre fantáziu, vlastný prístup i pre odmietnutie) **pohľadu na svet, resp. jeho zobrazenia**.

Pri napĺňaní výchovných cieľov literárnej výchovy sú rešpektované tieto výchovné zásady:

a) pluralita ideí

b) humanizácia, demokratické chápanie kultúry a literatúry

c) multirozdielnosť, rôznorodosť ľudského myslenia, konania, vzťahov a hodnôt

d) formovanie kultúrneho vedomia, literárneho, estetického a mravného cítenia

e) funkcia histórie človeka, spoločnosti, myslenia, vlastných dejín, prostredia, vzťahov, súvislostí

Obsahom literárnej výchovy je **súbor** umeleckých **ukážok** a diel zo **slovenskej a svetovej literatúry**, ktorý zodpovedá ontogenetickým možnostiam žiakov - čitateľov. Východiskom usporiadania a členenia súboru je fakt, že orientačnými bodmi pre "pohyb" dieťaťa na "území" literatúry sú **signály**, vyrastajúce priamo z **literárnych textov**, signály, ktoré mu umožňujú **diferencovať** medzi poéziou a prózou, riekankou a baladou, rozprávkou a poviedkou zo života súčasných detí. Skúsenosti žiaka na I. stupni ZŠ zo stretnutia s literatúrou sú z rodiny a z predškolskej výchovy (zo sprostredkovania dospelých a z masmédií). Žánrové povedomie síce existuje, silnejšie je však tematické. Na I. stupni žiak získa žánrovú orientáciu. Skúsenosti žiaka vstupujúceho na druhý stupeň ZŠ sa opierajú o **druhovo - žánrové kritériá**. Práve ony tvoria základný usporiadajúci princíp diel, ktoré sú obsahom literárnej výchovy. Súčasne sa však aj precizujú schopnosti **chronologického** (časového) rozlišovania javov. Na I. stupni ZŠ sa budujú základy literárneho vzdelania (nie systémovo). Na II. stupni ZŠ sa začína s prípravou na **literárno-historické vnímanie** systému umeleckej literatúry. Literárno-historické obdobia, ich označenia, periodizácia, no najmä estetické charakteristiky však presahujú možnosti chápania žiaka na základnej škole, literárnu výchovu zabstraktňujú a formalizujú. Preto sa s literárnou históriou začína až na strednej škole.

Literárno-historický rozmer obsahu literárnej výchovy je ponúkaný **na úrovni**, na ktorej sa žiaci základnej školy pohybujú, na ktorej literatúru vnímajú a vyberajú si z nej.

Didaktické ciele sú orientované na činnosti žiakov, ktoré tvoria predpoklad pre **príjem** literárneho textu - čitateľskú **zručnosť, pochopenie a porozumenie** čítaného textu v podobe

primeranej veku žiaka. Súčasne sa však prezentuje aj **systém vedomostí** o literatúre - základné identifikačné znaky **druhov a žánrov** a elementárne charakteristiky literatúry ako umeleckého druhu. Literárna výchova tak isto poskytuje **literárno-historické fakty** - prehľady o autoroch textov v jednotlivých žánroch, časové podoby žánrov (ich literárnohistorický príbeh) a základné poznatky o iných druhoch umenia (divadlo, film, rozhlasová a televízna tvorba, videotvorba a p.) Významnou zložkou vyučovacieho procesu je **aktualizácia** poznatkov o literatúre na základe externých kultúrnych podnetov - publikovanie nového diela v recipovanej literatúre, výstavy ilustrácií, besedy s autormi, porovnávanie adaptácií diela s dielom samým.

Pri koncipovaní obsahu literárnej výchovy sú v záujme vytvorenia vzťahu dieťaťa - žiaka k literatúre ponúkané žánre literatúry, ktoré sú mu blízke. V oblasti **literárnej teórie** sa kladie dôraz na minimálne **rozlišovacie znaky** - charakteristiky, podľa ktorých sa dieťa môže vo "svojej" literatúre orientovať, rozlišovať jeden typ textu od druhého, a teda vyberať si v literárnej produkcii. V oblasti literárnej histórie sa postupuje tak, aby žiak mal možnosť spoznať **tvorcov**, ktorí mu túto zaujímavú a zrozumiteľnú literatúru písali a píše.

Súčasne literárna výchova umožňuje spoznať aj **proces vzniku** literárneho diela, zoznamovať žiaka s tým, že básne, rozprávky, divadelné hry písali a píše spisovatelia, že rozprávky dávno vymýšľali ľudia, ktorých nepoznáme a že ich pre nás sprístupnili zberatelia.

Literárna výchova smeruje k poznaniu, že **literatúra je zaujímavá**, a preto, aby sme sa s jej obsahom mohli zoznámiť, treba vedieť dobre čítať. Súčasne žiak spoznáva, že o prečítanom **možno** zaujímavo **rozprávať**, že každé rozprávanie o tom istom diele môže byť iné, že sa text môže, ale aj nemusí páčiť. Žiakov tiež zoznamuje s **výrobným procesom** knihy, cestou, ktorú dielo prejde od spisovateľa až k čitateľovi, so systémom tvorby vlastnej knižnice žiaka, s knižničným systémom. A konečne vedie žiakov k **vlastným literárnym pokusom**.

Literárna výchova súčasne upozorňuje na možnosť **transformovania** literárneho diela do iných spôsobov umeleckého zobrazovania - do filmu, televíznej či rozhlasovej inscenácie, divadelnej hry alebo videopríbehu. Takto koncipovaná literárna výchova vedie k poznaniu **prepojenosti a dopĺňania sa** jednotlivých umeleckých druhov, umožňuje **porovnávať**, vedie k úsiliu spoznať jednotlivé varianty toho istého a stimuluje záujem o kultúru.

Zabezpečenie didaktických cieľov vo vyučovacom procese je dosiahnuté dodržiavaním a aplikovaním týchto didaktických zásad:

a) názornosť a primeranosť

b) komunikatívna funkcia

c) rozvoj intelektuálnych schopností

d) porozumenie a poznávanie

e) vecná a kritická analýza

f) logické myslenie a myslenie v súvislostiach

g) rozvoj schopností a zručností:

- práca s knihou, literárnymi slovníkmi a náučnou literatúrou

- rozvoj čítania - uvedomelého

- estetického

- umelecký prednes

- čítanie ilustrácií

- chápanie vzťahov literatúry a ostatných foriem umenia

- práca s poznámkovým aparátom, pracovným zošitom, bibliografiou, orientácia v knižnici

- literárno-historické súvislosti

- rozdielnosť literárneho vývinu, formovanie národnej literatúry

- klasifikácia literárnych faktov, ich usporiadanie a prezentácia
- ústne a písomné vyjadrovanie o prečítanom diele, samostatné zápisy a poznámky
- vystúpenie pred triedou so svojou interpretáciou

2. Estetická funkcia

Literatúra je špecifický druh zobrazenia a poznávania sveta. Ponúka čitateľovi nielen intelektuálne, ale aj **emotívne poznanie**. Ponúka čitateľovi prosociálne modely správania sa, prostredníctvom básnického jazyka odkrývanie reálneho sveta v jeho jedinečnosti i protirečeniach, umožňuje mu ho vidieť nevšedne. Preto je dôležité uplatňovať v literárnej výchove **zážitkové modely osvojovania si literárneho textu** (tvorivá dramatika, hry, prepojenosť na iné druhy umenia a p.).

Čítanie a literárna výchova v sebe obsahuje aj esteticko - výchovné zameranie, ktorého súčasťou sú interpretačné a vyjadrovacie schopnosti a hodnotiace súdy. Žiaka treba viesť k tomu, aby na základe vlastného zážitku, pochopenia a poznania vyslovil **vlastný názor**.

K vlastnému názoru je potrebná aj istá vedomosť z literárnej teórie. Na I. stupni a treba vyhnúť memorovaniu poučiek, je potrebné použiť **mechanizmus neúmyselného učenia** - jednoducho dostať systematcky do povedomia žiaka literárno-teoretické pojmy a ich obsah. Na hodinách literárnej výchovy vedieme žiakov k **estetickému vnímaniu** sveta, k spoznaniu jeho mnohoznačnosti, mnohostrannosti, otvorenosti pre naše riešenia, pre náš prístup, pre našu vnímavosť a tvorivosť - teda k spoznaniu jeho krásy. V takomto prístupe je kódovaný aj **etický rozmer estetickej funkcie** literárnej výchovy, pretože pochopením otvorenosti sveta je možné pestovať **toleranciu** u žiaka, schopnosť **vypočúť názor** toho druhého i poznanie, že v literatúre tematizované ľudské situácie nie sú ničím iným než bohatou variétou rozmanitých ľudských osudov a ľudských vzťahov.

Literárna výchova umožňuje žiakovi orientovať sa v systéme literatúry, zoznamuje ho s faktom, že umelecká literatúra je jedným zo spôsobov **estetického spracovania** sveta. Estetická funkcia literárnej výchovy je naplnená pri rešpektovaní nasledovných kritérií:

- literatúra je zaujímavá, pocitovo i rozumovo prít'azlivá, fascinuje, stavia na zážitkovosti**
- literatúra učí premýšľať o dobre a zle, vytvára hodnotové kritériá**
- literatúra inšpiruje v pozitívnom i negatívnom zmysle a vzbudzuje záujem o čítanie umeleckých diel**
- literatúra udržuje živé tradície a učí zachovávať hodnoty minulých generácií**
- literatúra formuje estetické, umelecké, kritické a sociálne myslenie**
- literatúra pomáha poznať seba samého**
- literatúra vedie k úvahám o zmysle života, o úlohe človeka, o kráse, o zodpovednosti, tolerancii a spolupatričnosti a pomáha hľadať vlastné odpovede**
- literatúra poskytuje prehľad o dielach, literárnych druhoch, žánroch a žánrových formách, pripravuje žiaka na neskoršie vnímanie literárno-historického procesu základnými informáciami o autoroch a čase vzniku literárnych diel.**

3. Teoretické východiská

Literatúra **vedie k chápaniu** multikultúrnych vzťahov a súvislostí. **Vytvára intelektuálne predpoklady** k chápaniu iných kultúr, rôznych systémov hodnôt, morálnych a estetických kategórií. V tomto smere je založená na princípe **plurality** názorov a **tolerancie** k iným názorom. Škola prostredníctvom aj literárnej výchovy spoluvytvára **základ komunikačných schopností**. Pomáha formovať kultúrne vzťahy **človeka k ľudom a svetu**, pomáha vytvárať **hodnotové postoje**. Má pomáhať chápať hmotnú a duchovnú **kultúru národa** a formovať **literárne vedomie** - vytváranie osobnostného vzťahu k literatúre, vzbudzovanie záujmu o ňu,

o knihy a o čítanie, formovať etické a estetické cítenie. Prostredníctvom literatúry sa žiak **učí chápať svet**, v ktorom žije, a jeho časové podoby.

Vyučovanie literatúry sa orientuje na **pozitívnu motiváciu** žiaka s cieľom vypestovať uňho schopnosť **rozumieť estetickému obrazu sveta**, uchovať si ho v pamäti. Základný **psychologický efekt** novokoncipovanej literárnej výchovy je v tom, že pozitívne formuje **sebavedomie** dieťaťa, pretože mu sprostredkúva literatúru, ktorá ho chápe ako **objekt záujmu**, ako **člena ľudskej spoločnosti**, pozná jeho túžby, vízie, problémy a akceptuje ich ako vážne a dôležité.

Vyučovanie literatúry je tak založené na zásade **vekuprimeranosti** obsahu vyučovania, čím sa vytvárajú predpoklady pre **aktivizáciu** žiaka na hodine, jeho **pozitívnu motiváciu** vo vzťahu k predmetu vyučovania i k zobrazovanému svetu.

4. Metodické postupy

Zmena výchovných a didaktických cieľov a **rešpektovanie** príslušných a vhodných výchovných a didaktických princípov a zásad, ako aj **posilnenie** estetickej funkcie literárnej výchovy na základnej škole vyžaduje zásadným spôsobom zmeniť **postavenie literárnej výchovy ako predmetu**. Aj keď z hľadiska svojej úlohy zostáva literárna výchova **integrálnou súčasťou** vyučovania **materinského jazyka**, vzhľadom na obsah a výchovnú, didaktickú a najmä estetickú funkciu **konštituuje** s do pozície **samostatného vyučovacieho predmetu**.

Na I stupni ZŠ je dotácia hodín na čítanie a literárnu výchovu v podobe zložky určená optimálne a zostáva **nezmenená**. Navyše, keďže spravidla všetky predmety učí jeden učiteľ, je v jeho kompetencii **výmena alebo kumulácia hodín do blokov**.

Na druhom stupni ZŠ integrovanosť do spoločného celku s jazykovým vyučovaním a slohovou výchovou spočíva v **nemennosti časovej dotácie 5 hodín týždenne**, pričom časovú dotáciu jazykovej výchovy i literárnej výchovy je možné **modifikovať individuálne** pri rešpektovaní **minimálne 40% celoročnej časovej dotácie** pre literárnu výchovu.

Toto nové postavenie literárnej výchovy vyžaduje aj **inovovať metodické postupy** pri realizácii výchovnovzdelávacích cieľov vo vyučovacom procese. Vyučovanie literárnej výchovy **rešpektuje osobnosť a individualitu** žiaka, jeho záujmy, životnú filozofiu i hodnotovú orientáciu, ale aj psychologické predpoklady a danosti a jedine na základe ich poznania a uznávania volí metodické **postupy a formy** oboznamovania s literatúrou.

Najdôležitejšia v tomto smere je **motivačná funkcia** literatúry, teda aby žiak získal k nej **pozitívny vzťah**, aby sa jej začal pravidelne venovať, aby sústavne a **rád čítal**, chodil do knižnice alebo si kupoval knižky sám.

Súčasne na každej hodine motivuje žiakov k **estetickému precíteniu** počutého či prečítaného textu, k umeleckému **zážitku** z literatúry a až potom **aplikovať** poznávacie činitele.

Metodické postupy by preto pri transformácii výchovných, didaktických a estetických cieľov mali prihliadať na tieto formálne znaky metodického prístupu:

a) prečítaniu textu s porozumením

b) precítenie, vedomosť

c) uvedomenie si obsahu a zmyslu

d) schopnosť reprodukovať čitateľský zážitok

e) aplikácia, inšpirácia, využitie

d) analýza - rozbor literárneho diela nasmerovaný na prehĺbenie čitateľských zážitkov

e) syntéza - porovnanie prvkov v diele

- porovnanie diel

- vyvodenie vzťahov, súvislostí, generalizácia a

rozlišovanie

f) hodnotenie - posudzovanie podľa vlastných kritérií, interpretácia, hodnotové kategórie a rebríčky

Uskutočnenie krokov sa zabezpečuje prostredníctvom **rôznych foriem** ako sú učiť sa počúvať, skúmať slová a významy, ich konfrontácia so skutočnosťou, analýza a kritické hodnotenie rôznych textov, analýza vlastných tvrdení i tvrdení druhých rôzne formy čítania (rýchlo a správne, rôznymi spôsobmi, informatívne čítanie, zážitkové čítanie), učiť sa klásť otázky, vysvetľovať, argumentovať vlastný názor, rozvoj výslovnosti, dramatizácia literárnych diel, prednes a pod.

Realizácia novej koncepcie vyučovania literárnej výchovy vyžaduje aj **inováciu základných učebných pomôcok**. Preto by do základného vybavenia žiaka mali patriť okrem učebníc aj pracovné listy, antológie, ale najmä účelovo vyrobené video a audiokazety obsahovo zamerané na jednotlivé ročníky.

5. Hodnotenie žiakov

Nová koncepcia literárnej výchovy je založená na chápaní umeleckej literatúry ako **estetického predmetu**. Výsledkom literárno-výchovného pôsobenia školy má byť schopnosť **zážitkového čítania** žiaka. Dochádza k **oddeleniu literárnej zložky predmetu slovenský jazyk a literatúra od jazykovej zložky a literárna výchova sa konštituuje ako samostatný vyučovací predmet**. V tejto súvislosti sa problematizuje doterajší, tradičný spôsob hodnotenia žiakov na hodinách literárnej výchovy. Estetický zážitok je príliš **individuálny fenomén**, aby bolo možné objektívne ho hodnotiť - určovať jeho kvalitu prostredníctvom stupnice známok či bodov. Postupne bude preto prechádzať k zmenám hodnotenia práce žiaka s umeleckou literatúrou.

V literárnej výchove je možné hodnotiť čitateľskú **aktivitu** žiaka, schopnosť **orientovať sa** v umeleckej literatúre (vybrať si z nej), teda **poznatky**, ktoré tento výber uľahčujú (schopnosť identifikovať umelecký druh a žáner i poznať časť autorov "svojej" literatúry), schopnosť **interpretovať vlastné pocity** z prečítaného (písomne i ústne). Je to teda časť poznatkov, ktoré možno **objektívizovať** v podobe známky a súčasne sú **pocity, zážitky, emócie** u každého iné, autentické, len ťažko spochybniteľné, ktoré **hodnotiť nemožno**.

Literárna výchova na základnej škole ako samostatný predmet sa preto postupne bude musieť vzdať tradičného skúšania - memorovania poznatkov o literatúre a autoroch a viac sa bude musieť spoliehať na **rozhovor, čitateľskú besedu**, na rôzne formy didaktických **hier**, ktoré môžu poskytovať zasvätené informácie o ponúkaných knihách, na pôsobenie žiakov v **školských knižniciach**, na pokusy o **dramatizáciu** prečítaného, na rozhovor o **rozdieloch medzi knihou a jej filmovou podobou**, na spoločné **zoznamovanie sa** s textami populárnej piesne. Preto bude potrebné pristúpiť ak prehodnoteniu metód a spôsobov klasifikovania žiakov na hodinách literárnej výchovy.

6. Princípy štruktúrovania osnov

Na **I. stupni ZŠ** osnovanie učiva je **tematicko - žánrové** s možnosťou jeho **medzipredmetového integrovania**. Tematickosť je chápaná nielen **vnútroliterárne, ale aj viacpredmetovo a širšie**.

Na **II. stupni ZŠ** v zmysle tejto koncepcie literárnej výchovy vytvorené **nové učebné osnovy literárnej výchovy** rešpektujú základný princíp - **druhovo - žánrové a tematické osnovanie**. Z hľadiska obsahového zamerania sú osnovy koncipované podľa **tematických celkov**, v ktorých sú proporcionálne zastúpené **lyrické, epické i dramatické druhy a žánre**, tematicky zamerané na príslušnú vekovú kategóriu so záberom na autorov a diela **slovenskej a svetovej literatúry**. Súčasne je na príslušné druhy a žánre zameraná aj **literárna teória**.

Kritéria osnovania:

1. Povinné: * ročná časová dotácia literárnej výchovy - percentuálne a s minimálnym povinným počtom hodín

* tematické okruhy - žánre, ktoré treba prebrať v príslušnom ročníku

* ciele, ktoré treba vo vyučovaní dosiahnuť (t.z. vymedzenie základného učiva)

2. **Výberové:** * diela a autori v príslušnom tematickom okruhu (učiteľ sa má orientovať aj na autorov regiónu)

* spoločná mimočítanková literatúra založená na výbere žiakov a učiteľov zo širšej ponuky, ktorá sa uvedie v metodической príručke alebo v odborných časopisoch

* formy a metódy dosahovania cieľov

* štruktúra a spôsob plánovania (možnosť vyučovania v blokoch, voľnosť rozvrhovania v rámci vyučovania slovenského jazyka ako celku)

3. **Odporúčené:** * učebnice, pracovné zošity, ďalšie učebné pomôcky

6. **Prepojenie s jazykovou zložkou**

Pri transformovaní novej koncepcie vyučovania literárnej výchovy na základnej škole do nových osnov je zabezpečená **koordinácia** s cieľmi jazykového vyučovania, prepojenie so slohovým vyučovaním z hľadiska foriem, **využívanie** literárnych textov - ukážok - pri vyučovaní jazykovej zložky a slohu i **aplikácia** poznatkov z gramatiky a štylistiky v rozbere literárneho diela

7. **Medzipredmetové vzťahy**

Z hľadiska aplikovania novej koncepcie vyučovania literárnej výchovy i nových osnov do riadenia vyučovacieho procesu je možné vytvárať obsahové i formálne **prepojenia** obsahu, metód a foriem vyučovania literárnej výchovy s ďalšími najmä estetickými a výchovnými predmetmi - výtvarnou, hudobnou a etickou výchovou. Súčasne je možné vytvárať podmienky k možnosti spájania hodín Hv, Vv a Lv do tzv. **integrovaných hodín**. Z ostatných predmetov je potrebné koordinovať vyučovanie literárnej výchovy najmä z hľadiska výberu ukážok s dejepisným vyučovaním - využívanie dejepisných čítaniek na hodinách literárnej výchovy.

Január – marec 1994

Vypracovali:

© Prof. Sabol, Dr. Tibenská Dr.Šimonová, Dr.Bílik, prof.Zajac Dr.Vavreková, Mgr.Cangár